

HOOFSTUK IV.

BYBEL, GODSDIENS, LEKTUUR.¹⁾

Weens die alleenheerskappy van Latyn in die middeleeuse Bybel en kerklike lewe kon van dié kant uit geen diepgaande invloed op die Europese volkstale inwerk nie. Alleen woorde wat met godsdienstige seremonieë of met die kerklike organisasie in verband staan, het deur veelvuldige gebruik en wel deur die mond van sendeling of priester onmisbare bestanddele van die volkstale geword. Maar solang die Bybelboek nie volksbesit was nie, sou sy invloed op die taal beperk bly tot seker woorde alleen; die Bybelse uitdrukking, die spreekwyse wat ontstaan na aanleiding van 'n Bybelse voorval kon nie werklikheid word nie, eenvoudig omdat die Bybel onbekend was, laatstaan die feit dat dit in 'n vreemde taal geskryf was. Die voor-Lutherse Bybelvertalinge was deurgaans minderwaardig en kon weens hul gewestelike taalvorm alleen lokale invloed uitoefen. Deur Luther se oorsetting van die Bybel in die volkstaal is die kanaal geopen waarlangs die Bybelse taalskat kon instroom tot alle klasse en stande van die Duitse volk. Dieselfde voordeel is naderhand ook vir die Nederlandse geweste deur die Statevertaling bereik.

By herhaaldelike ondersoek na die invloed van die Bybel op die Nederlandse taal het geblyk hoe diep die Bybellektuur sy spore op die volkstaal ingedruk het. Spreekwoorde en uitdrukkinge wat uit die Bybel voortvloei, Bybelse wendinge en name behels 'n aansienlike deel van die taalskat. Die oorsaak is duidelik as ons dink aan die kerklik-godsdienstige agtergrond van die geskiedenis van Nederland en aan die vertroudeheid van die volk met die Bybel, wat veral na 1637, die voltooiingsjaar van die Statevertaling, gevorm en verdiep is. Aan die bestendiging van sodanige taalskat het die skryftaal belangrike dienste bewys.

Deur die nedersetting in Suid-Afrika van Geus en Hugenoot is die spreekwoordelik geworde godsdienstige karakter van die Afrikaanse volk bepaal. As ons dink aan ons eien-

¹⁾ Die wesenlike in hierdie gedeelte is oorgeneem uit my artikel Die Bybel en ons taal afgedruk in Jaarboek VII (1916) van die Z.A. Akademie.

aardige volksontwikkeling, aan die pionierslewe van ons voorouers, indringing in woeste streke, bewoonbaarmaking van die land in volkome afgesonderdheid van bestaan en met gevolglike buitensluiting van alle vreemde beskawingsinvloede, terwyl hul samekomste, byna sonder uitsondering, gemotiveer was deur kerk en godsdiens; as ons dink aan die uitsluitlik Bybelse en meer bepaald Calvinistiese wêreldbeskouing van die Afrikaner wat bewus was, onder die leiding van die Voor sienigheid, van sy roeping in 'n swartmansland, en wie se enigste lektuur, veral in die binneland, die Bybel en Psalm en Gesangboek was, dan het ons al die gunstige voorwaardes vir die deurdringing van die daaglikse spraakgebruik met Bybelse taalelemente. Die godsdienstige kyk op sake, die beskouing van dinge en verskynsels deur die Bybelse bril alleen, sou voldoende wees om so 'n proses in die lewe te roep en te voed. Maar daarby het nog gekom dat deur die kansel en godsdienstige voorgangers die geskiedenis van Israël altyd voorgehou is as sinnebeeld van die eie volksgeskiedenis. Het hulle dan nie in hul eie lewenservaringe, in die besonder sowel as in die algemeen, die verwesenliking van Bybelse ideale gesien nie? Was die Trek die wilde wêreld in, weg uit die bande van verdrukking en vernedering, dan nie 'n tweede uittog uit Egiptiese slawerny nie? En toe hulle op die Drakensberge gestaan en voor hul sien lê het in verre heuwelrondinge die lokkende land met sy groen weivelde en waterrykdom, was Natal dan nie toe hul Kanaän wat hul erflik sou besit na lang swerwe nie, soos Israël in die woestyn, aan verdrukking ontkom, sy toekomsland gesien het, *vloeiende van melk en heuning*?

Wat 'n verbasende kennis van Bybel en Gesangboek het ons ou mense vandag nie nog nie! En dit ly geen twyfel dat die geslagte voor hulle nog beter bekend was daarmee. Voor enige jare het 'n ou moeder van 84 jaar my gesê, toe ek haar vra hoe sy haar tyd omkry, dat sy in haar jeug gesorg het vir die ou dag deur gedeeltes uit die Bybel en Gesangboek uit die hoof te leer, en dat sy wanneer die tyd haar verveel, hele hoofstukke uit die Bybel opsê sowel as Gesangverse.

Byeenkomste vir Bybellesing en gebedsoefening, kortweg *oefening* genoem, was op baie plekke in ons land 'n gewone instelling by die vroeër geslag, 'n gebruik wat in ons dae feitlik verdwyn het, in sover dit nie 'n direkte uitvloeisel van kerklike organisasie is nie. Uit my jeug herinner ek my nog sulke samekomste. Die huisgodsdiens was en is verder 'n kragtige middel om Bybelkennis en godsdienstige gesindheid instand te hou en te bevorder.

Met die oog op hierdie feite sou dit nie verwonderlik wees as ons by die Afrikaner 'n uitgebreider of net so groot Bybelse taalskat aantref as by die Nederlander nie. Alleen moet ons bedenk dat 'n onafgebroke skryftaaltradisie in Nederland baie materiaal versprei en bewaar het wat anders miskien sou ondergegaan het, 'n behoudende faktor wat hier ontbreek het, terwyl dit aan die anderkant voorlopig onmoontlik is om uit te maak op grond van bestaande Ndl. monografieë oor Bybel-invloed hoeveel van die opgetekende materiaal in die volksmond lewe of gelewe het. Ek beskou dit daarom as taamlik seker dat die omgangstaal van die ouer geslag meer Bybelse taalelemente bevat as die van die gelyktydige geslag in Nederland.

Gedurende die laaste veertig jaar was vreemde invloede so sterk besig om ons volkslewe te verander en te vervorm, om ons taaltradisie te ondermyn, dat by die jong geslag 'n onbeholpe, onegte taalgebruik begin ontwikkel het—'n onsuiwer, verwaterde nakomeling van die kragtige, volbloed-taalras van vroeër.¹⁾ Daarom moet ons by die ouer geslag aanklop om ten opsigte van Bybelse invloed op ons taal 'n suiwer perspektief te verkry.

So oorwegend is die Bybellektuur gewees, dat ons die Bybel vereenselwig het met *Boek*, 'n feit waarvan een van ons digters so treffend gebruik maak by sy opsomming van die stoflike en geestelike besit van die Voortrekker:

„Die trekker met sy roer, sy os, sy wa, sy Boek,
wat in u binneland sy dure vryheid soek.”

Vandaar dat ons praat van *Boekevat-tyd* (*Boeketyd*), die tyd na die aandete as die Bybel ter hand geneem word. Vandaar dat *lees* beteken *Bybel lees* en by uitbreiding godsdiensoefening. Sondags word, as die lede van die huisgesin nie kerk toe gaan nie, in baie huise *gelees*, ook saans en smôrens.

Die Gebedstaal.

Die taal van die kerk en van die godsdien was en is, afgesien van die groeiende indringing van die Afrikaanse taalvorm, Nederlands. Hieraan is dit grotendeels te dank dat die onontwikkelde Afrikaner oor 'n betreklik uitgebreide woorde-skat, waaronder 'n groot hoeveelheid abstrakte uitdrukkinge, beskik. Die merkwaardige suiwerheid van Afrikaans wat on-

¹⁾ Die opmerking laat buiten berekening 'n groeiende taalbewussyn as gevolg van die opkoms van Afrikaans die laaste jare as kultuurmedium.

der so 'n gewarrel van taalinvloede opgegroeï en gevorm is, moet hoofsaaklik op rekening van die Bybel-, kerk- en godsdienstaal geplaas word. Die konsentrering van die gees op die godsdienstige het behoudend gewerk op en stewigheid verleen aan ons taal. As dié invloed egter beperk was tot die aanhoor van die Nederlandse taalvorm van die kansel af en tot Bybellektuur, dan sou die uitwerking veel geringer gewees het, want: Afrikaans was die soewereine spreekvorm Eers wanneer die gehoorde of gelesene ook in die spraak tot uiting kom, kry dit vastigheid en word dit besit van die spreker.

In een lewenssfeer alleen was en is die Nederlandse taalvorm of liever die oorblyfsels van dié vorm lewenskrachtig as gesproke taal: in die gebedslewe. Hier val die eenaardigste deurenmenging van Nederlands en Afrikaans op te merk. Ook die onontwikeldste gebruik hier 'n taal waarin Afrikaans met Nederlandse buigingsvorme en wendinge op sonderlinge wyse verbroeder word. Bybelse woordgroepe en wendinge, Bybeltekste, reëls uit die Gesang- of Psalmboek, 'n skaar van geykte gebedswendinge vloei uit die mond van die bidder—daar is 'n gebedstradiesie. Dit is 'n genot om te luister na die ryk en vloeiende taal van ongeleerde mense; dit is verbasend hoeveel taalvermoë daar skuil in die wat geen opleiding geniet het nie. Dat veel van die geykte materiaal nie verstaan of ontleed word nie, maar deur die gebedstemming gedra spontaan te voorskyn tree, is vanselfsprekend. Ek herinner ter opheldering aan die bekende voorval waarby iemand in sy gebed melding gemaak het van *die duiwel wat omgaan soos 'n Britse leeu*. Dat die taalvermoë wat in die gebed openbaar en deur die gebed instand gehou word (ek spreek van 'n minder boekgeleerde klas), by die jong geslag vinnig verlore gegaan het, was te wyte aan 'n verkeerde onderwysstelsel. Dit is welbekend dat ons jong dogters vandag nog op sekere kosskole in 'n vreemde taal leer bid.

Die Bybelse materiaal of godsdienstige taal wat so in gebed aangewend word, kan nou maklik op die alledaagse omgangstaal oorgeplant word, veral daar waar die gesprek 'n godsdienstige kleur het.

Briefstyl.

Dit is jammer dat ons oor so weinig briewemateriaal uit vroeër dae beskik. Hoe sterk klink die Bybelse toon nie op uit enkele bewaarde briewe nie! Ek haal aan uit 'n brief van Kommandant-Generaal Andries Pretorius aan die Krygsraad, gedateer 13 Julie 1853: „Mijne waarde mede-broeders! Ik

vermaan u nogmaals, ja ik vermaan u ernstig; weest voorzichtig dat er geen scheuring onder u kome. Hier is nog veel ongedaan gebleven, dat gedaan moet worden. Zet de zaak der rechtvaardigheid manmoedig voort, en gaat niet buiten dezelve, want dan zal de Heer Zijn zegen gebieden over uw werk. Maar indien gijlieden in tweedracht geraakt, zal de vijand u onder voeten brengen. Ik vermaan u dus: waakt en bidt hartelik”.

Dieselfde persoon skrywe 'n week later aan sy kinders: „Weest eensgezind onder malkander, laat de broederlike liefde nooit verdoven, weest geen vervolgers van elkander.”

Wie hoor nie hier duidelik die apostoliese sendbriefstyl nie?

Die styl van Poulus vind ook in 'n ander opsig navolging. Ek het mense geken wat hul vertroulike briewe begin en eindig in die trant van Poulus byv.: „Van Willem aan sy broeder in die geloof, Pieter, groete;” en aan die end: „U broeder in die Here,” ens.

As voorbeeld van deureenmenging van verskillende taalvorme soos in die gebedstaal in swang is volgende woorde ontleen aan 'n brief aan die redaksie van die *Vriend des Volks* (23/4/1914): „Ik seg nogmaals wij moet terug naar die sedes van ons voorgeslag en wij moet ons verneder in zak en as, soals die lieden van Nineve, want onse sonden zijn hoog geresen.”

Kensketsend is ook volgende uittreksel uit 'n brief verskyn in *De Tijd* van Januarie 1870, waarin die skrywer sy verontwaardiging uitspreek oor bedrog in die wolhandel gepleeg deur sekere persone in die Bloemfonteinse distrik:

„Ik hoop van neen, alhoewel wij in een opzigt zamen moeten lijden, want door zulke gruweldaden komt de straf van God over ons land en volk. Gedenk aan die ene diefstal van Achan in den ouden tijd, hoe God zijn volk liet verjagen door hunnen vijand, totdat de misdadiger gestraft was. Ziet de vele plagen en straffen in ons land.”

Na hierdie paar vlugtige opmerkinge oor die godsdienstige agtergrond van waaruit die Afrikaanse volkslewe sedert eeue beheers is, sal ons verder let op 'n aantal verskynsels in die taal self, wat hul ontstaan dank aan intieme omgang van die volk met die Bybel. Want daar is mense wie se daaglikse taalgebruik wemel van Bybelse uitdrukkinge of inspelinge op die Bybel, wat natuurlik en onbewus meevloei in die gesprek.

Ons kan die invloed van die Bybel op ons taal onder drie gesigspunte saamvat:

- (1) persoonsname;
- (2) plaasname;
- (3) spreekwoorde, spreekwyse en uitdrukkinge.

Hier interesseer ons alleen (3). Alleen mag ek opmerk dat (1) en (2) van groot belang is vir Afrikaans, soos ek verder aantoon in vermelde artikel, maar vir Ndl. van heel ondergeskikte belang, ja (2) kom vir Ndl. so te sê nie in aanmerking nie.

SPREEKWOORDE, SPREEKWYSE EN UITDRUKKINGE.

By 'n beskouing van spreekwyse en uitdrukkinge (eintlike spreekwoorde is min) wat hul ontstaan aan die Bybel dank, kom verskeie kenmerke onder die aandag.

(1) Die gebruik van 'n persoonsnaam as tiepe of soort byv. *Judas*, 'n valse mens, *Judaskus*, *Judasgesig*; *Simson*, 'n sterk persoon; *Jona*, iemand in wie se teenwoordigheid 'n ongeluk gebeur; *Dawid en Jonathan*, boesemvrinde; *Ananias en Saffira*, man en vrou wat mekaar se leuens bevestig; *Thomas: ongelowige Thomas*; *Benjamin*, jongste kind van 'n huisgesin hoewel dikwels gebruik met die ongunstige bybetekenis: bedorwe; *Goliath*, iemand met groot liggaamsbou; *Debora*, 'n dapper vrou; *Delila*, 'n listige vrou; *Martha: 'n dienende Martha*, ens.

Die Bybelse persoon kan ook deel uitmaak van 'n vergelyking waarin die kenmerkende eienskap uitgedruk word: *so sterk soos Simson*, *so arm soos Job*, *so oud soos Methusalem*, *so wys soos Salomo*, ens.

Ook 'n Bybelse plaasnaam kan tiepies wees: *'n Sodom en Gomorra*, gesê van 'n goddelose plek; *'n land Kanaän*.

(2) 'N groot aantal uitdrukkinge staan in een of ander verband met 'n Bybelse persoon, herinner aan 'n voorval uit sy lewe of aan 'n vernaam eienskap. *Aan die voete van Gamaliël* sit staan in verband met Poulus se lewe, terwyl dit ons ook herinner aan Gamaliël se geleerdheid. *Aan Lot* se vrou herinner *soos 'n soutpilaar staan*. *Vanwaar Gehasie?* word gesê as iemand ons onverwags teëkom en herinner aan die bekende verhaal van Naäman se siekte. *Die perd (esel) sal praat* hoor 'n mens dikwels as waarskuwing vir iemand wat 'n dier mishandel en herinner aan die voorval met Bileam; ook *Bileamsesel*. *Gideonsbernde* as laaste klompie getroue aanhangers herinner aan Gideon se ervaring; *Nabot se wingerd* aan Dawid se lewe; *dit lyk of dit uit Noag se ark kom* aan die son-

vloed, en gesê van 'n baie ouderwetse artikel. Ander voorbeelde is: *Adam sê, dis Eva, en Eva sê, dis die slang; die kruik van die weduwee (van Sarfat); 'n vreemdeling in Jerusalem (verband met die Emmausgangers); die enigste oilam; die mantel (van een of ander vername persoon) is op hom geval; Kaïnsmerk; die vyeblad voorhou; nie werd om iem. se skoenriem te ontbinde nie; met 'n ander se kalf (kalwers) ploë; Gamsgeslag; Dorkashuis; sy hande in onskuld was; hy het nog nie sy knie voor Baäl gebuig nie; sal ons die goeie ontvang en nie die kwade nie?*

(3) 'N ander deurlopende eienaardigheid is die diensbaarmaking van uitdrukkinge aan die skertslus. Die uitdrukking word uit sy ernstige verband geruk en oorgebring in 'n ligsinnige verband, op die gebied van skerts en spot. *Hy is in Abraham se skoot groot geword* word gesê van iemand wat 'n onbekommerde, gemaklike lewensbestaan gehad het, terwyl daarop dan gewoonlik as antwoord kom: *ja, maar daar was dorings in*. Wanneer by watter geleentheid ook jongetjies en miesies van mekaar geskei word, hoor jy: *die skape en bokke word geskei*, 'n voorstelling ontleen aan die ernstige skildering van die laaste oordeel. Nadat die vreeswekkende gebeurtenisse wat aan die oordeel sal voorafgaan, geskilder is, sê die Bybel: „al die dinge zijn maar een beginsel der smarten.” Die uitdrukking *die beginsel der smarte* word op enige nietigheid skertsend toegepas. *Bokveld toe gaan vir sterwe* het steeds skertsende bysmaak. Net so is *dis daar (hier) waar Kaïn vir Abel doodgeslaan het* waarmee aangedui word 'n eensame, verlate, dorre plek met betekenisoorgang onder die voorstelling dat Gods vloek op die plek rus waar so 'n misdaad gepleeg is. Fyn spot skuil verder in *hierdie plek het Saterdagand laat klaargekom*, eweneens gesê van 'n verlate, lelike omgewing. Die jonkman wat verloof raak of gaan trou *het sy ribbebeen gekry*, terwyl 'n persoon wat iets sonder genoegsame grond voorspel, gou tot stilsweye gedwing word met *ou profete is docd en die jonge eet brood*. Tref ons iemand onder persone aan waar hy eintlik nie pas nie en waar jy hom nie sou verwag nie, dan heet dit: *is Soul ook onder die profete?* Die veelvuldige gebruik in die Bybel van *tabernakel* het aanleiding gegee tot *iemand op sy tabernakel speel of gee*. En watter skaduwee van verband met die ontroerende erns van die Gethsemane-toneel het daar dan nog oorgebly waar ons met betrekking tot persoonlike nietighede sê: *die gees is gewillig maar die vlees is swak?* Hieronder val ook die uitgebreide en dikwels ligsinnige gebruik van *bekeerd, be-*

*kering*¹⁾ waar gesinspeel word op die oortuigingsverandering van 'n persoon, nie altyd sonder spottende bybedoeling nie. Hoe ver verwyderd van die betekenis en toon van die Bybelse woorde: „Ik zal de hemelen en de aarde doen beven,” is die uitdrukking *hemel en aarde beweeg* vir :veel drukte maak? Wat 'n afstand tussen die gees van die Klaagliedere van Jeremia en die veragtelike toon waarin iemand met *ou Klaagliedere* bestempel word! As een die ander seermaak, heet dit: *kasty wie jy liefhet, en die inwendige mens versterk* word alleen in stoflike sin en skertsend aangewend, terwyl in *die sewende hemel wees* met heel alledaagse vreugdebetoon in verband gebring word.

Sulke voorbeelde kan nog aanmerklik uitgebrei word, maar dit is genoeg vir ons doel. Daar is 'n sterk neiging in ons dae om Bybeltekste of teksdele aan te haal in 'n alledaagse verband waardeur 'n komiese tint bereik word kragtens die ongewone verhouding waarin die woorde kom te staan. Ook in ander tale, by name in Nederlands is die neiging sterk ontwikkel.²⁾

(4) Die uitdrukking kan net 'n toespeling op 'n Bybelse voorstelling of gebeurtenis wees.

Aan die voorstelling dat al die mense van Adam afstam, herinner *ek ken hom nie van Adam se kant af nie* d.i. ek ken hom glad nie. Oorspronklik was die gedagte wel: ek ken hom alleen in sover hy van Adam afstam, d.i. glad nie; vandaar die negatiewe vorm. 'N ander voorbeeld is *bokveld toe gaan*, gewoonlik in die vorm *ek (hy) was amper bokveld toe*, waarin ek 'n sinspeling sien op die hel. Die verklaring wat die uitdrukking in verband bring met die bekende landstreek Bokkeveld (Bokveld), is sonder grond, behalwe in sover as die streeknaam suggestief kon ingewerk het. Volgens mondelinge getuienis is die uitdrukking vroeër gebruik in die bet. na die hel, na die verderf gaan. Teen 'n dronkaard sou 'n mens byv. waarskuwend sê: jy moet ophou drink, jy sal bokveld toe gaan. By uitbreiding het dit later identies met *sterwe* in die algemeen geword. Die oorspronklike betekenis egter is duidelik ontleen aan die beskrywing van die laaste oordeel (Matth. 25) waarvolgens die bokke of goddelose verlore gaan. *Wie sal die eerste steen werp?* 'n vraag wat tot selfondersoek maan alvorens te veroordeel, is ontleen aan die

¹⁾ Vgl. Het Schoolblad, 15 Nov. 1916: „Daar is honderde onderwysers(esse) wat of teen Afrikaans is of niks daarvan weet nie. Ons moet hulle met resultate oortuig en stadig aan tot bekering bring.”

²⁾ Kyk Zeeman, bls. 503.

voorval in verband met die beskuldiging van die ontugtige vrou meegedeel in Joh. 8:1—11. *Die balk in 'n ander se oog sien*, ens. herinner aan die bekende voorstelling in die bergpredikasie. Wanneer ons sê dat 'n vermaning ens. *in goeie aarde geval het*, dan is uitgangspunt die gelykenis van die saaiër.

(5) Die gebruik van die uitdrukking kan op verkeerde opvatting berus.

Lasarus d.i. melaatsheid dank sy betekenis aan die medeling dat Lasarus vol bose swere was, terwyl dit tog sonder twyfel is dat Lasarus nie melaats was nie. *Jobsgeduld* of *so geduldig soos Job* is 'n herinnering aan die gematigdheid en gelatenheid waarmee Job sy verlies, as 'n beskikking van God, beskou: „De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd.” Dat die verdraagsaamheid van Job egter nie lank geduur het nie, bewys Job 3:3 waar hy die dag van sy geboorte vervloek. Die grondkarakter van Job is geensins lydsaamheid of onderworpenheid nie, maar juis die omgekeerde, 'n diepgewortelde gevoel van eiewaarde wat sonder skuldbesef in opstand teen sy lotsbestemming geraak. Op hierdie grondslag is die hele dramatiese verloop van die boek Job gebou. *Van Pontius na Pilatus* is 'n opvallende fout ontstaan waarskynlik onder invloed van die stafrym, wat egter vandag in Afrikaans nie meer geld nie, daar *Pilatus* op die tweede lettergreep betoon word.

'N interessante voorbeeld is *die Kretie en Pletie* d.i. Jan Rap en sy maat. In die Ou Testament kom die uitdrukking dikwels voor (2 Sam. 8:18; 20:7, 23; 1 Kor. 1:38, 44; 1 Kron. 18:17) en beteken die uit twee afdelinge (Kretie en Pletie) bestaande lyfwag van Koning Dawid. Hoe het die betekenisverandering gekom? Behalwe in 2 Sam. 8:18 en 1 Kon. 1:38, 44 is die verband van hierdie uitdrukking sodanig, dat 'n betekenisverandering soos ons dit het, uitgesluit is. Maar in die laasgenoemde tekste word verskeie persone opgesom en aan die end *de Krethi en Plethi*, vgl. 1 Kon. 1:44: „En de Koning heeft met hem gezonden Zadok, den priester, en Nathan, den profeet, en Benaja, den zoon van Jojada, en de Krethi en de Plethi . . .” Die onkundige Bybellezer kon nou maklik tot die gevolgtrekking kom dat met die vreemde uitdrukking aan die end bedoel word al die orige, die massa, die gepeupel.

(6) Sommige uitdrukkinge word aangewend met 'n figuurlike, in die Bybel gangbare betekenis, of, sonder om direk met die Bybel in verband te staan, brei hul betekenis uit of ver-

ander dit onder invloed van kristelike lektuur of 'n kristelike wêreldbeskouing.

Hierby behoort *vlees en bloed* of net *vlees* vir die sinlike mens; *vleeslik* (sinlik); *broeder* (in verskeie nuanses); *wêreld*, *wêrelds* (in teenstelling tot wat wedergebore, die goddelike deelagtig is); *die ander wêreld*; *tranedal* (aardse bestaan); *die ondermaanse* (aardse); *siel* (persoon: die gemeente bestaan uit soveel siele); waarskynlik ook die gebruik van *skepsel* wat naas *swartskepsel* veral op gekleurdes toegepas word, maar ook op witmense (vgl. *skepsel* toegepas op die Engelse settelaars wat Piet Retief in 'n brief Maart 1820 bejammer) en verder op enige persoon wat ons medelyde gaande maak. Verder die gebruik van *kruis* in uitdrukkinge soos *elke huis het sy kruis, elkeen moet sy kruis dra, dis my kruis, krag na kruis en kruis na krag*, waarvan die laaste egter onder invloed van 'n teks soos *uwe sterkte gelijk uwe dagen* kon ontstaan het. Verder kom in aanmerking *besete* (kwaad, nagaande), *salig* (gelukkig: in verskeie nuanses), en *afgod*, terwyl *huisaltaar* seker deur die kansel bestendig is.¹⁾

(7) Uitdrukkinge kan in verskillend geskakeerde taaltvorm aangewend word, van Nederlands of amper-Nederlands tot Afrikaans.

Geykte wendinge met ou buigingsvorme: *kwelling des geestes, kind des doods, beginsel der smarte, die laaste der dae, die Soon des mensen, ter elfde ure, stem des roepende in die woestyn, in der ewigheid, in Abrahams skoot sit, Bileams-esel, kindere des ligs, elke dag het genoeg aan syns selfs kwaad*, ens.

Soms word 'n teks of teksdele in Nederlands aangehaal: *de vreze des Heren is het beginsel der wijsheid; gewogen en te licht bevonden; de snoeren zijn hem in lieflike plaatsen gevallen; beproeft alle dingen en behoudt het goede. Maar ook beproef alle dinge en behou die goeie, geweeg en te lig bevind, die Jode en Samaritane hou nie gemeenskap met mekaar nie*, ens.

* * * *

¹⁾ In verband met die invloed van die Bybel op die loopbaan van 'n woord is op te merk dat *konsensie* in die 17de eeu baie gewoon was in Nederland, in die Statevertaling opgeneem is en daardeur by ons alleenheersend was. Later is dit orals in die Bybel deur *gewete* vervang. Nou is dit interessant om op te merk hoe vinnig die gebruiksomvang van *konsensie* ondermyn word deur *gewete*, en dit seker as gevolg van jonger Bybeluitgawes. In my jeug was *konsensie* algemeen gebruiklik in my geboorte-omgewing.

By die bespreking van die Bybelse taalskat het ek geen skeiding gemaak tussen erfgoed en eiegoed nie, omdat die kwessie in hierdie verband 'n besonder kleur kry. Die Bybel is geërfde kultuurskat wat ons voorouers, vir 'n groot deel, reeds anderkant die water mee vertrouwd was. Wanneer en waar begin nou eintlik die Afrikaanse tradisie? En al lyk dit 'n gegronde standpunt dat alle refleks in die taal wat die Bybel in S.A. teweeggebring het, as eiegoed beskou moet word, dan bly die moeilikheid om uit te vind waar die skeidingslyn moet getrek word. Want Nederlandse hulpmiddele op hierdie terrein laat 'n mens onbevredig weens gebrek aan duidelike beskrywing van die gebruiksomvang en gebruik sfeer van opgetekende uitdrukkinge. Maar al sou ons die teenswoordige omvang van Bybelse taalskat ken soos dit in die volkstaal in Nederland tot uiting kom, dan nog sou ons nie met sekerheid kan sê of 'n Afrikaanse uitdrukking waarvan 'n parallel daar ontbreek, nie vroeër in Nederland gangbaar was en tog geërf is nie. Want juis die geaardheid van Bybelse uitdrukkinge wat aan die eenkant eng aansluit by 'n teks en aan die anderkant as toespeling verder af bly staan, bring mee veelvuldigheid van skakering en gevolglike vlugtige bestaansvorme. En ook in S.A. het die materiaal skommeling ondergaan. Daarom bly dit voorlopig, en in besonderhede wel vir goed, 'n onseker terrein. Natuurlik word die kwessie by behandeling van elke geval in die versameling in die oog gehou.

* * * *

Was daar behalwe Bybel, Gesang- en Psalmboek ook miskien nog ander lektuur wat op die wordende Afrikaanse volk kon ingewerk het? Geskiedkundige bronne swyg oor sulke intieme sake. Die enigste 17de-eeuse skrywer wat in aanmerking kon kom, is Cats. Maar hoeveel Catse het meegekom, en hoeveel daarvan het op die platteland verseil geraak? Ek kan nie glo dat Cats in S.A. in die 17de eeu enige merkbare, direkte invloed op Afrikaans gehad het nie. In die tweede helfte van die 19de eeu was hy wel van betekenis vir sommige individue, maar vir die taalontwikkeling het dit geen waarde nie. Ek meen dat Dr. Boshoff¹⁾ te veel waarde heg aan ooreenstemming tussen spreekwoorde wat in Afrikaans en ook by Cats voorkom. Cats se spreekwoordeskat is tog seker uit die volkstaal opgeskrywe, terwyl hy seker nie onkundig was van versameling wat voor hom verskyn het nie. Intendeel weet ons dat hy soms woordelik en in dieselfde volgorde oor-

¹⁾ Volken Taal, bls. 116—117.

geskrywe het wat in vroeër versamelinge staan.¹⁾ Wat hy wel dikwels gedoen het, was om toevoegsels te maak, byv. *ver van zijn goed, nabij (dicht bij) zijn shade* (reeds voor hom opgeteken) word by Cats :

*ver van syn goet, naby syn shade,
want hoe men haest, men komt te spade;*

en

*spreek dat waar is,
eet dat gaer is,
drink dat klaar is,*

wat ook vroeër bekend was, verskyn by Cats as

*eet dat gaer is,
drinckt dat klaer is,
spreekt dat waer is,
schout dat swaer is,
trout dat paer is,
scheert dat hayr is.*

Dit is natuurlik ook moontlik dat sodanige toevoegsels reeds by die volk in swang kon gewees het. Maar wat seker gebeur het was dat Cats aan 'n vormlose gesegde vaste gestalte gegee het. So kom die vormlose Afr. gesegde : *jy ken iemand nie voor jy nie 'n mud sout met hom opgeëet het nie* of *julle moet eers nog 'n mud sout saam opeet* in die 16de eeu in verskeie wisselende lesinge voor byv. in 'n versameling omstreeks 1540 as *eer ghy eenen vriend kent, eedt een mudde souts met hem* (Suringar, 246). Maar by Cats verskyn dit in vaste rymvorm :

*al eer dat ghy een vriend betrout,
soo eet met hem een mudde sout.*

'N ander voorbeeld hiervan is die gesegde omtrent 'n rollende steen wat geen mos vergaar nie, wat in verskeie Wes-Europese tale behalwe Nederlands in verskillende lesinge bekend was lang voor Cats (vgl. o.a. Spiegels *Bijspraax Almanak* by Suringar bls. 380 : *een wentelende steen, wert niet moschachtig*), maar wat eerste by Cats in vaste rymvorm opgeteken is nl.

*wees in 't verhuysen niet te los,
een steen die rolt, en gaert geen mos.*

¹⁾ Kyk wat Suringar sê, blss. Lxxxiii vlgg.

En verder is dit sonder twyfel dat Cats bygedra het tot die verhaasting van die algemeenwording van heelwat spreekwoorde.

Wat nou die spreekwoorde betref waarvan Dr. Boshoff vermoed dat hul bestaan in Afrikaans aan direkte invloed van Cats te danke is, moet ons in die oog hou dat byna almal¹⁾ voor Cats in dieselfde of nagenoeg dieselfde vorm aangegee word as *spreekwoorde*, en origens taamlik goed bekend was in die 17de eeu, daar hulle in verskeie versameling verskyn. Dat *ver van jou goed, naby jou skade* direk uit Cats sou kom weens *naby* in plaas van *dicht by*, soos in verskeie versameling in die 17de eeu, is nie aanneemlik nie. Vir eers word *naby* en *dicht by* al te maklik en algemeen verwissel. Maar verder kom *nae by syn schade* al in die 16de eeu voor in die spreekwoord *wie veer van der handt is, die is nae by syn schade*, en by Sartorius heet dit *verre van syn goet, naer by syn schade* (Sartorius tert. IX, 3)²⁾ om van etlike ander versameling te swyg waarin die spreekwoord so te sê letterlik met ons syne ooreenstem en wat die algemene gangbaarheid daarvan in die volkstaal bewys. *Die oog van die baas maak die perd vet* is reeds 16de-eeus: *sheeren ooghe maeckt tpeert vet* en verder besonder goed bekend in die 17de eeu. *Wie zich onder den draf mengt, dien eten de zwynen* is so algemeen 17de-eeus en in Afr. so afwykend in voorkome (as *jy jou met semels meng, dan eet die varke jou*) dat gedagte aan Cats tog nie hoef op te kom nie. Ewemin kom Cats se afwykende *van het peck blijft een vleck*, ook by ander te vind, in aanmerking vir ons *wie met pik omgaan word daarmee besmet* wat 1644 reeds opgeteken is in die ooreenstemmende vorm *die met pek omgaat, wordt ermede besmet. Geld wat stom is, maak reg wat krom is* is al in die 16de eeu opgeteken.³⁾ Min of meer dieselfde geld van *liewer blo Jan as do Jan* (beter bekend by ons as *liewer bang Jan as dooi Jan*). Die spreuk *vroeg ryb, vroeg rot, vroeg wys, vroeg sot* is in dié vorm wel nie voor Cats opgeteken nie, maar baie bekend in die 17de-eeu, sodat dit langs ander weg tot ons kon gekom het. Die tweede gedeelte egter as geheel en met wysiging is 16de-eeus nl. *vroeck wijs, out sot*.

¹⁾ 'N slons in huis, 'n pop op straat, by ons enig-sins anders as by Cats, kan ek nie kontroleer nie; ook nie: waar jy mee verkeer, word jy mee geëer. Maar ek vermoed dat albei reeds in Cats se tyd gangbaar was in die volksmond.

²⁾ Harrebomeé is in hierdie verband 'n nuttige hulpmiddel.

³⁾ Suringar, 309.

Dit kom my dus voor dat direkte inwerking van Cats nie bewysbaar of selfs waarskynlik is nie. En hiermee lyk my dan ook invloed op ons taal van ander lektuur as die Bybel, Gesang- en Psalmboek, en 'n paar stigtelike boeke, so goed as nil
